

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARI
İNSTITUTU

Rasim Əliquliyev
Rasim Mahmudov

İNTERNET MÜHİTİNDƏ İNTELLEKTUAL
MÜLKİYYƏT HÜQUQLARININ QORUNMASI
MƏSƏLƏLƏRİ

EKSPRESS-İNFORMASIYA

İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİ
SERİYASI

- 10043 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – 2010

Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası.

Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010, 60 səh.

Ekspres-informasiyada İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemlərinə və onların tənzimlənməsi məsələlərinə baxılır. Bu istiqamətdə mövcud olan müxtəlif yanaşmalar, ziddiyyətli məqamlar, beynəlxalq hüququ normaları, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi araşdırılır, çatışmazlıqlar təhlil edilir. O cümlədən müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların qorunması, bunun üçün tətbiq edilən texnoloji vasitələrin hüquqi problemləri, müvafiq hüquqların qorunmasında İnternet-provayderlərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi məsələləri analiz olunur. İnternet mühitində kompyuter proqramlarının, məlumat bazalarının və əmtəə nişanlarının hüquqi qorunması problemləri araşdırılır. Bundan başqa, İnternet yayımları zamanı və İnternetdə yurisdiksiya çoxluğu şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunmasında meydana çıxan məsələlər şərh edilir.

Elmi redaktor: tex. f. d. Fərhad Yusifov

ISBN: 978-9952-434-29-3

© “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	4
1 İnternetdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunması problemləri.....	10
2 Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların qorunmasının texnoloji vasitələrinin hüquqi müdafiəsi problemləri.....	20
3 İnternetdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunmasında provayderlərin məsuliyyəti.....	27
4 İnternet-yayımların həyata keçirilməsi ilə bağlı intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri.....	32
5 İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadə ilə bağlı hüquqi problemlər.....	35
6 Kompyuter proqramlarının hüquqi qorunması problemləri.....	42
7 Məlumat bazalarının hüquqi qorunması problemləri.....	49
8 İnternetdə yurisdiksiya çoxluğu şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri.....	52
Ədəbiyyat.....	54

Giriş

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı cəmiyyətin, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə ciddi təsir etməkdədir. Xüsusilə, İnternetin meydana gəlməsi bəşər tarixində inqilabi bir hadisə kimi xarakterizə olunur. İnternetin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri – hər hansı bir ölkənin sərhədləri çərçivəsinə sığmaması, milli qanunlara tabe olmamasıdır. Bunun nəticəsi kimi, İnternetdə müxtəlif ölkələrin vətəndaşları arasında sərbəst informasiya mübadiləsi aparmaq, geniş auditoriya üçün əlyətərli olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərini yerləşdirmək mümkündür. İnternetdə yerləşdirilən informasiyanın böyük hissəsi intellektual mülkiyyət hüququ ilə qorunur.

Məlum olduğu kimi, İnternetdə yerləşdirilən informasiyanın böyük bir qismi yenidən işləmək, modifikasiya etmək üçün əlyətərlidir. Bu imkanlar İnternetdəki intellektual mülkiyyət hüququ obyektlərinin qorunmasında bir sıra problemlər yaradır. Bu problemlər ənənəvi hüquq praktikasında mövcud olmadığına görə,

onların həlli üçün tamamilə yeni metodların, mexanizmlərin işlənməsi tələb edilir.

İnternetdən istifadə biznes, sahibkarlıq mühiti üçün də prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, biznesmenlər vürtual məkanda öz əmtəə və xidmətlərini ucuz qiymətlər hesabına dünyanın hər yerinə reklam etmək, ən geniş ictimaiyyəti məlumatlandırmaq, istehlakçılarla sıx və operativ əlaqə qurmaq imkanı qazanırlar. Bundan başqa, İnternet vasitəsilə bir sıra malların, ilk növbədə, proqram məhsullarının, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin daha səmərəli satışının təşkili mümkündür.

İnternetdən həmçinin müəyyən xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadə edilir. Məsələn, kompyuterlərdə, serverlərdə qurulmuş proqram təminatına məsafədən xidmət göstərilməsini, konsultasiya xidmətlərini, informasiya xarakterli digər xidmətləri və İnternetin fəaliyyətinin və ondan istifadənin özü ilə bilavasitə bağlı olan xidmətləri göstərmək olar. Bu cür xidmətlərin göstərilməsi bu və ya digər dərəcədə intellektual mülkiyyət hüququnun obyektləri ilə bağlıdır. Məsələn, informasiya xidməti göstərərkən təqdim edilən informasiya, eləcə də,

məsafədən kompyuter proqramına edilən dəyişikliklər müəlliflik hüququ ilə qoruna bilər.

İnternetdə axtarışın aparılması, informasiyanın yerləşdirilməsi, ötürülməsi və istifadəçilərin qlobal şəbəkədə yerləşdirilən müəllif və əlaqəli hüquq obyektləri ilə tanış olmaları bilavasitə intellektual mülkiyyət hüququna toxunur.

İnternetdə sahibkarlar həmçinin öz mallarının, işlərinin və xidmətlərinin fərdiləşdirmə vasitələrindən – əmtəə nişanlarından, malların mənşə adından və firma adlarından istifadə edirlər. Habelə yeni fərdiləşdirmə vasitələri – domen adları meydana gəlib. Domen adlarını qeydiyyatdan keçirənlərlə ənənəvi əmtəə nişanları mülkiyyətçiləri arasında münaqişələrin yaranması halları praktikada tez-tez müşahidə olunur.

Nəhayət, intellektual mülkiyyət hüququnun ərazi xüsusiyyəti ilə İnternetin virtual, qlobal təbiəti arasında fundamental ziddiyyət yaranır. Bu ziddiyyət intellektual mülkiyyətin qorunmasına dair ənənəvi qanunvericiliyin İnternetdəki müvafiq münasibətlərə tətbiq edilməsində böyük çətinliklər yaradır. İnternetdə milli sərhədlərin

olmaması səbəbindən intellektual mülkiyyətin qorunması ilə bağlı yaranan problemlərin həlli müvafiq milli hüquq sistemlərinin unifikasiyasına yönəlmiş beynəlxalq normalarının işlənməsini və qəbulunu tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiyə kimi qəbul olunan bir sıra universal beynəlxalq müqavilələrdə İnternetdə müəlliflik və əlaqəli hüquqların qorunmasına dair normalar öz əksini tapsa da, onlar ən ümumi məsələləri tənzimləyir, bu sahədə meydana çıxan bir sıra münaqişələri həll etmir. Ona görə də İnternetdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına dair xüsusi beynəlxalq konvensiyanın qəbul edilməsinə böyük ehtiyac duyulur.

Bu vəziyyət isə, bir tərəfdən, İnternetdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması hallarının artmasına səbəb olur, digər tərəfdən, cəmiyyətin və istehlakçıların maraqları arasındakı balansın ikincinin xeyrinə pozulmasına gətirib çıxarır.

Şübhəsiz ki, cəmiyyətin maraqları baxımından, İnternetdə ədəbiyyat, incəsənət əsərləri, filmlər, proqram təminatı və verilənlər bazası nə qədər çox olarsa, bir o

qədər yaxşıdır. Çünki İnternet texnologiyaları və xidmətləri operativ şəkildə, minimal xərclər hesabına həmin mənbələri nəhəng istifadəçi auditoriyasına təqdim edə bilər ki, bu da şəxsiyyətin və cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Lakin tez-tez bu və ya digər materialların İnternetdə yerləşdirilməsi müəllif hüquqlarını pozur, yaxud buna şərait yaradır. Beləliklə, informasiya mübadiləsi azadlığı müsbət tərəfləri ilə yanaşı, neqativ nəticələrə də yol açır.

Hələlik dünyanın heç bir ölkəsində rəqəmsal məhsulun istehsalçıları və istehlakçıları arasında bütün cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən balansın əldə edilməsi strategiyası işlənib hazırlanmayıb.

YUNESKO tərəfindən hazırlanmış “Kiberməkanda çoxdilliliyin inkişafı və istifadəsi və hamı üçün əlyətərliliyinin təmin olunması haqqında Təvsiyələr”də üzv ölkələrə tövsiyə olunur ki, müəllif hüquqlarına dair milli qanunvericiliyi yeniləşdirsinlər və müəlliflərlə cəmiyyətin maraqları arasındakı tarazlığı nəzərə almaqla onu kiberməkana uyğunlaşdırsınlar [1].

Lakin bu sahədəki qanunvericilik cəhdlərinin əksəriyyəti tənzimlənən münasibətlərin tərəflərindən

birinin narazılığını üzə çıxarır. Məsələn, ABŞ-da qəbul olunan Rəqəmsal minilliyin müəllif hüququ qanunu - *Digital Millennium Copyright Act (DMCA)* istehlakçıların kütləvi narazılığına səbəb oldu. Onların fikrincə, bu qanunda müəlliflərin hüquqlarına üstünlük verilir, cəmiyyətin maraqları arxa planda qalır [2].

1. İnternetdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunması problemləri

Elm, texnika, ədəbiyyat, incəsənət və bədii layihələndirmə (dizayn) sahəsində insanın əqli (təfəkkür, mənəvi, yaradıcılıq) fəaliyyəti - intellektual fəaliyyət kimi xarakterizə olunur. İntellektual fəaliyyətin nəticələri intellektual mülkiyyət obyektini kimi çıxış edir.

Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatının təsis edilməsi haqqında 14 iyul 1967-ci il tarixli Stokholm Konvensiyasına görə, intellektual mülkiyyətin obyektləri aşağıdakılardır [3]:

1. ədəbiyyat, incəsənət əsərləri və elmi əsərlər;
2. artistlərin ifaçılıq fəaliyyəti, fonogramlar və radio verilişləri;
3. insan fəaliyyətinin bütün sahələri üzrə ixtiralar;
4. elmi kəşflər;
5. sənaye nümunələri;
6. əmtəə nişanları, xidmət nişanları, kommersiya adları və nişanları;

Lakin sonrakı illərdə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar intellektual mülkiyyət obyektlərinin dairəsi daha da genişlənmişdir. İnförmasiya texnologiyala-

rının inkişafı həm ənənəvi formada olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin elektron (rəqəmsal) versiyaları yaranmış, həm də yalnız virtual mühitə xas olan intellektual mülkiyyət obyektləri – kompüter programları, məlumat bazaları, inteqral sxem topologiyaları və s. meydana gəlmişdir.

İnternet mühitindəki intellektual mülkiyyət obyektləri daha çox müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqlarının əhatə dairəsinə aiddir.

Mülki hüquq anlamında müəllif - əsərin yaradıcısı olan fiziki şəxsdir [4]. Müəllif hüququ isə mülki hüququn elm, ədəbiyyat və ya incəsənət məhsulunun yaradılması və istifadəsi (nəşri, ifası, nümayişi) ilə bağlı hüquq münasibətlərini tənzimləyən bir sahəsidir.

Əlaqəli hüquqlar isə – ifaçılara, fonogram istehsalçılarına və efir, yaxud kabel yayımı qurumlarına aid olan müstəsna hüquqlardır. Əlaqəli hüquqların əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, fonogramların, radio və televiziya verilişlərinin, həmçinin ifaçıların yaradıcılıq məhsulu ya ifanı yerinə yetirən artistlə, ya səsyazmanı həyata keçirən

qurumla, ya da radio və televiziya təşkilatı ilə razılaşma tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mətn hissələrini “kəsmək” və “əlavə etmək” imkanlarından başlamış, audio-video faylların virtual mühitdə yayılmasına kimi mürəkkəb əməliyyatlara qədər İnternet texnologiyalarının inkişafı ənənəvi müəlliflik hüququ konsepsiyasını zərbə (təhlükə) qarşısında qoydu. İnternet vasitəsilə cüzi xərclər hesabına müxtəlif materialları köçürmək və bütün dünyaya yaymaq imkanı yarandı [5].

Bu imkanlar intellektual mülkiyyət obyektini müəlliflərinin maraqları və cəmiyyətin yaradıcılıq fəaliyyətinə, ictimai biliklərə marağı arasındakı kövrək tarazlığı təhlükə altında qoyur. Materialların məhdudiyətsiz köçürülməsinin qarşısının alınması və eyni zamanda, həmin materiallardan istifadə imkanının saxlanması İnternetin tənziplənməsi ilə bağlı ən çox baş sındırılan məsələlərdən biridir.

Həmçinin İnternetdən geniş kommersiya məqsədləri ilə istifadə edilməsi və istifadəçilərin böyük həcmdə informasiya ötürmək və əldə etmək imkanlarının

yarınması ilə əlaqədar elektron mühitdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunması zərurəti özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir.

Lakin İnternetdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunması məsələsi ilə bağlı fərqli baxışlar, müxtəlif yanaşmalar mövcuddur [6]. Birinci yanaşmaya görə, İnternetdə müəllif və əlaqəli hüquqların qorunmasına ehtiyac yoxdur, çünki bu, İnternetin inkişafına əngəl ola bilər. Bu yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, ən yaxşı halda, elektron mühitdə müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını tanımaq olar. Onların arqumentləri ondan ibarətdir ki, texniki səbəblərə görə İnternetdə müəllif və əlaqəli hüquqların effektiv qorunması mümkün deyil. Bu yanaşmaya görə, guya İnternet özünü tənzimləyən sistemdir, bu virtual mühitdə yazılmamış qaydalar və adətlər tətbiq olunur ki, bunlara əməl etməyənlər də İnternet-cəmiyyətindən uzaqlaşdırılır.

Şübhəsiz ki, bu yanaşma o qədər də ciddi qəbul edilmir. İnternetdə müəllif və əlaqəli hüquqların olmadığı şəraitdə elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin müəllifləri, digər yaradıcı şəxslər öz fəaliyyətlərinə maddi

stimuldan əhəmiyyətli dərəcədə məhrum olacaqlar. Bunun nəticəsi yalnız yaradıcılıq fəallığının aşağı düşməsi ola bilər. Bu halda, müəlliflər öz yaradıcılıq məhsullarının İnternetdə yerləşdirilməsində maraqlı olmayacaqlar və yalnız gerçək dünyada fəaliyyət göstərməklə kifayətlənəcəklər.

İkinci yanaşma ondan ibarətdir ki, mövcud müəllif və əlaqəli hüquqların qorunması sisteminin əsaslandığı müstəsna hüquq (intellektual fəaliyyətin nəticəsinə olan hüquq) İnternetin təbiətinə uyğun olaraq, təbii hüquqla (konkret ölkə qanunvericiliyi tərəfindən tanınıb-tanınmamasından asılı olmadan, təbii olaraq mövcud olan hüquqla) – maddə almaq hüququ ilə əvəz olunmalıdır. Yəni bu yanaşmada İnternetə münasibətdə müəllif hüququ və əlaqəli hüquq sisteminin əvəzinə icbari lisenziyalar sistemi təklif edilir ki, buna da hüquqi praktikada “hüquqların kollektiv idarə edilməsi” deyilir. Yəni bu idarəetmə üsulu o vaxt tətbiq edilir ki, müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların fərdi qaydada həyata keçirilməsi çətin olur. Bu halda qanunvericilikdə müvafiq hüquq sahiblərinin icazəsi olmadan müəllif hüququ və əlaqəli hüquq obyektlərindən

istifadə edilir, əvəzinə onlara müəyyən olunmuş qaydada pul ödənilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, İnternetdə hüquqların kollektiv idarə edilməsini həyata keçirən təşkilat nümayəndələri bu baxışları dəstəkləməirlər. Onların fikrincə, İnternetdə müəllif və əlaqəli hüquqların tam qorunması mümkündür. Hüquqların kollektiv idarə edilməsi isə bu cür qorunmanın yalnız bir vasitəsidir.

Daha bir yanaşma İnternetdə müəllif və əlaqəli hüquqların qorunmasının dəstəklənməsini müdafiə edir. Bununla yanaşı, göstərilir ki, bu hüquqların ənənəvi vasitələrlə qorunması effektiv deyil. Ona görə də İnternetdə bu hüquq sahiblərinin maraqları digər vasitələrlə, ilk növbədə, texniki və program xarakterli vasitələrlə qorunmalıdır. Bir sıra mütəxəssislər belə bir fikri dəstəkləyirlər ki, müasir müəllif hüquqlarının müdafiəsi sistemi olduqca çevik xarakterlidir, ona görə də onu virtual mühitdə də uğurla tətbiq etmək olar. Lakin informasiya cəmiyyətinin gələcək inkişaf mərhələlərində yeni müdafiə sistemləri tələb olunacaq. Bu da onunla izah edilir ki, bütün növ əsərlərin, yaradıcılıq məhsullarının kütləvi şəkildə elektron formaya çevrilməsi müəllif və

əlaqəli hüquqların iqtisadi əsaslarını dəyişdirir. Bu yanaşmadakı daha bir fərqli baxış ondan ibarətdir ki, İnternetdəki intellektual mülkiyyətlə bağlı münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi sistemini yaxın gələcəkdə özünütənzimləmə (informasiya resurslarının könüllü sertifikatlaşdırılması yolu ilə) əvəz edə bilər.

Qeyd edək ki, yuxarıda göstərilən hər üç yanaşma XX əsrin sonlarında meydana gəlib. XXI əsrin əvvəlində meydana gələn dördüncü yanaşma isə ənənəvi müəllif hüquqlarının qorunması sisteminin İnternet mühitinə də uğurla tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü dəstəkləyir. Bunun üçün mövcud qanunvericiliyə zəruri dəyişikliklərin edilməsi ilə bunun mümkün olduğu qeyd edilir. Bu mövqeyi ÜƏMT də dəstəkləyir. Praktiki olaraq bütün müasir qanunvericilik sistemləri bu yanaşmanı özündə əks etdirir.

Eyni zamanda, müəllif və əlaqəli hüquqların qorunmasının ənənəvi metodlarının tətbiqi bir sıra suallar yaradır. Birinci sual ondan ibarətdir ki, qorunan obyektin İnternetdə yerləşdirilməsi və istifadəsi müəllifin hansı müstəsna hüququ ilə əhatə olunur? Çünki müəllif öz

hüquqlarının məhkəmə qaydasında müdafiəsinə qalxarkən konkret hansı müstəsna hüquqlarının pozulduğunu, bu pozuntuların özünü necə əks etdirdiyini göstərməlidir.

Doğrudur, alim və mütəxəssislər müəllifin İnternetdə öz əsərlərindən qanunsuz istifadəni qadağan etməsi hüququna malik olması fikrində həmrəydir. Lakin onlarla qanunvericilər arasında müəlliflərə verilən müstəsna hüquqlardan hansıların İnternetdə intellektual mülkiyyət obyektlərindən istifadə məsələlərinin tənzimlənməsində daha yüksək dərəcədə tətbiq oluna biləcəyi ilə əlaqədar fikir ayrılığı mövcuddur.

İkincisi, İnternetin transmilli (qlobal) xüsusiyyətini nəzərə alaraq, müəlliflərin rəqəmsal hüquqlarına münasibətdə milli qanunvericiliklərin unifikasiyasının təmin edilməsi vacibdir. Məlum olduğu kimi, müxtəlif ölkələrin intellektual mülkiyyət hüququ ilə bağlı qanunvericiliklərinin unifikasiya edilməsinin ən effektiv vasitəsi beynəlxalq konvensiyalardır. Qlobal xüsusiyyətə malik olan İnternetə münasibətdə unifikasiyanın həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hələ ki Ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin qorunması haqqında Bern

Konvensiyasının (1886-cı il) iştirakçıları bu müqaviləyə müəllif hüquqlarının elektron mühitdə yerləşdirilən yeni obyektlərinin daxil edilməsinə təşəbbüs göstərmirlər [7]. Bunun nəticəsi kimi milli qanunvericiliklərdə bu problemin həlli ilə bağlı tamamilə fərqli təkliflər irəli sürülür.

Qlobal səviyyədə müəllif hüquqları sahiblərinin maraqlarının qorunmasına dair ilk təşəbbüslər ÜƏMT çərçivəsində irəli sürüldü. Nəticədə bu təşkilat tərəfindən iki Konvensiya qəbul edildi: Müəllüf hüquqları haqqında ÜƏMT Konvensiyası və İfaçılıq və fonogram haqqında ÜƏMT Konvensiyası [8, 9].

Ümumiyyətlə, ÜƏMT Konvensiyalarında təsbit olunan normaları üç qrupa bölmək olar:

1. müəllif hüququnun yeni obyektlərinin (kompüter proqramları və məlumat topluları) qorunmasına aid olan normalar;
2. yeni texnologiyalara aid olmayan normalar;
3. bilavasitə virtual mühitdə müəllif hüquqlarına və əlaqəli hüquqlara aid olan normalar.

Bern Konvensiyasına uyğun olaraq, müstəsna hüquqların dairəsi müvafiq qorunma tələb edən ölkələrin qanunvericilikləri ilə müəyyən edilir. Buna uyğun olaraq, kompüterdə əsərin üzünün köçürülməsi ilə bağlı münasibətlər kompüterin fiziki yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənə bilər. Əgər həmin ölkə Bern Konvensiyasına qoşulmayıbsa və həmin ölkədə əsərlərdən qanunsuz istifadəyə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmayıbsa, bu, situasiyanı daha da çətinləşdirir [7].

Həll edilməyən məsələlərdən biri də İnternetdə yerləşdirilən əsərlərdən istifadə ilə bağlı fəaliyyətin necə təsnifləşdirilməsi ilə bağlıdır. Burada sual doğuran əsas məsələ odur ki, İnternetdə yerləşdirilən faylların istifadə etmək məqsədilə köçürülməsi ilə, onlara, sadəcə, qulaq asmaq, baxmaq arasında fərq qoymaq lazımdır mı?

2. Müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunmasının texnoloji vasitələrinin hüquqi müdafiəsi problemləri

İnternetin meydana gəlməsi ilə əlaqədar müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqlarla qorunan materialların surətinin çıxarılması və yayılması imkanlarının yaranması insanlar arasında belə bir rəy yaradır ki, hüquqi metodlarla bu hüquqları effektiv müdafiə etmək mümkün deyil.

Məlum olduğu kimi, İnternetdə bütün informasiya rəqəmsal formada olur. İnternetdən kənar da getdikcə daha çox intellektual mülkiyyət obyektləri rəqəmsal formada saxlanılır (məsələn, DVD-disklərə yazılan filmləri göstərmək olar). Bu cür informasiyanı ənənəvi formada olan informasiyadan fərqləndirən prinsipial xüsusiyyət keyfiyyətini itirmədən qeyri-məhdud sayda yenidən yazılması və milli sərhədlər nəzərə alınmadan İnternet vasitəsilə asan və sürətlə yayılması imkanındır. Belə bir şəraitdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının sırf hüquqi vasitələrlə ənənəvi müdafiəsinin effektivliyi aşağı düşür.

ÜƏMT-nin qeyd edilən konvensiyaları bu cür “sındırmalardan” texnoloji vasitələrlə müdafiəyə imkan

verir (dar yanaşma). Avropa Şurasının “İnformasiya cəmiyyətində müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların bəzi aspektlərinin harmoniyalaşdırılması haqqında” Direktivi və bir sıra milli qanunvericiliklərdə isə daha uzağa gedərək, təkcə texnoloji vasitələrin “sındırılması” deyil, həm də bu cür “sındırmanı” mümkün edən fəaliyyət qadağan edilir (geniş yanaşma) [8,9].

Texnoloji vasitələrlə hüquqi müdafiənin həyata keçirilməsi ilə bağlı əsas problem ondan ibarətdir ki, həmin vasitələr yalnız intellektual mülkiyyət hüquqlarının qarşısını almaq, həmçinin ictimai sərvət sayılan informasiyadan sərbəst istifadəni məhdudlaşdırmaq üçün istifadə edilir. Bu vəziyyət ictimai sərvət sayılan informasiya həcminin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına, eləcə də, intellektual mülkiyyət hüququna əsaslanan və cəmiyyətin maraqları ilə ziddiyyət təşkil edən sistemin tənəzzülünə gətirib çıxara bilər.

Bəzi mütəxəssislər isə hesab edirlər ki, müəllif hüququ və əlaqəli hüquq sistemi əhəmiyyətli dərəcədə transformasiya olunacaq. Onların fikrincə, intellektual mülkiyyət hüququna malik olan şəxslərin maraqları

müqavilə-hüquq mexanizmlərinin texnoloji vasitələrlə birləşdirilməsi yolu ilə təmin edilə bilər. Bu yanaşma bir sıra ciddi əsaslara söykənir. İnternetdə eyni obyektə dair müəlliflik hüququnun pozulması eyni zamanda bir neçə ölkədə baş verə bilər. Həm də İnternet bütün dünya üzrə materialların qanunsuz çıxarılmış surətlərinin yayılması üçün istifadə edilə bilər. Müəllif hüquqlarının ənənəvi (hüquqi) müdafiəsi *post factum* (“faktdan sonra” – yəni hadisə baş verəndən sonra hüquqi tədbirlər görülür, əvvəlcədən qabaqlayıcı addımlar atılmır) vasitəsilə həyata keçirilir və mühüm zaman və maddi xərclər tələb edir. Bundan başqa, müəllifin öz hüquqlarını müdafiə etməsi üçün xarici dövlətin məhkəməsinə və ya inzibati orqanına müraciəti tez-tez çətinliklər yaradır. Hüquqların texnoloji müdafiə vasitələri isə, hüquq pozuntularının sayını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla, əsasən, ilkin, qabaqlayıcı xarakter daşıyır.

Müəlliflərin texnoloji vasitələrin maksimum geniş şəkildə tətbiqində maraqlı olmalarının daha bir səbəbi ondan ibarətdir ki, bu halda onlar əsərlərdən istifadəyə bilavasitə nəzarət edə və müəllifliyə görə şəxsən maddə

(haqq) ala bilərlər. Beləliklə, on-layn rejimində hüquqların interaktiv idarə edilməsi, yaxud “hüquqların rəqəmsal idarə edilməsi” (*digital rights management*) imkanı yaranır.

Hüquqların rəqəmsal idarə edilməsinin ən tanınmış və praktiki əhəmiyyətli sistemlərindən biri kimi Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı tərəfindən səs-yazmaların və musiqi videoyazılarının identifikasiya vasitəsi qismində hazırlanmış Səs-yazmalar üçün Beynəlxalq Kod Standartını – *International Standard Recording Code (ISRC)* göstərmək olar [11].

Göstərilən beynəlxalq standart *ISO 3901:2001* nömrəsini alıb. Beynəlxalq Fonoqrafiya Sənayesi Federasiyası (*International Federation of the Phonographic Industry - IFPI*) öz üzvlərinə təcili olaraq səs-yazmalarının beynəlxalq identifikasiyası qismində *ISRC* sistemini tətbiq etməyi tövsiyə edib. Qeyd etmək lazımdır ki, *ISRC* məhz səs-yazmaları identifikasiya edir, onların yazıldığı daşıyıcıları yox [12].

Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların qorunmasının texniki vasitələrinin müdafiəsinə həsr olunmuş

qaydalar Stokholm Konvensiyasının 11-ci maddəsində öz əksini tapıb. Həmin maddədə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunması məqsədilə texniki tədbirlərin görülməsi tövsiyə edilir. Belə bir müddəə Avropa Birliyinin 22 may 2001-ci il tarixli “İnformasiya cəmiyyətində müəllif və əlaqəli hüquqların ayrı-ayrı aspektlərinin harmoniyalaşdırılması haqqında” Direktivində də qeyd edilir. Bu Direktivdə Stokholm Konvensiyasında göstərilən ideya daha da inkişaf etdirilir. Belə ki, Direktivdə təkcə texniki vasitələrin “sındırılmasının” deyil, həm də həmin bədniyyətli vasitələrin hazırlanmasının qarşısının alınmasına dair müddəalar öz əksini tapıb [3].

Nəhayət, texniki vasitələrdən istifadə müəlliflər üçün həm də ona görə əlverişlidir ki, bu üsul əsərlərin qanunla müəyyən edilmiş qaydada sərbəst istifadə edilməsini məhdudlaşdırmağa imkan verir. Habelə texnoloji vasitələrin köməyi ilə ictimai sərvət sayılan informasiyaya çıxış da məhdudlaşdırıla bilər. Bunun nəticəsində həmin kateqoriyadan olan informasiya resursları faktiki olaraq aradan çıxarılabilir.

Yeri gəlmişkən, bir sıra mütəxəssislər qeyd edirlər ki, ictimai sərvət sayılan informasiya resurslarının dairəsi getdikcə daralır. Əlbəttə, bu hallarda texnoloji vasitələrdən istifadənin qanunauyğunluğu ilə bağlı sual yaranır, çünki bu cür istifadə istehlakçıların informasiya hüquqlarını pozur. Lakin texnoloji vasitələrdən istifadə praktikası göstərir ki, bu üsul da müəlliflərin maraqlarını effektiv şəkildə qoruya bilmir. Çünki istənilən texniki məhdudiyyəti məhz elə texniki vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkündür.

Beləliklə, hüquq sahibləri müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların qorunmasının texnoloji vasitələrinin tətbiq edilməsində maraqlıdırlar. Artıq bu cür müdafiənin zəruriliyi beynəlxalq səviyyədə tanınıb. ÜƏMT-in müəlliflik hüququ, ifaçılıq və fonogram üzrə 1996-cı ildə qəbul edilən Konvensiyalarında texnoloji vasitələrin köməyi ilə müvafiq hüquqların qorunması məsələləri öz əksini tapıb [8, 9].

ÜƏMT-in müəllif hüquqları haqqında Konvensiyasında üzv dövlətlərin üzərinə milli qanunvericiliklərində müəlliflərin öz hüquqlarını qorumaq məqsədilə istifadə

etdikləri texnoloji vasitələrin “sındırıl-masını” qadağan edən normaların müəyyənləşdirilməsi barədə öhdəlik qoyulur. Bununla belə, mülki, inzibati və cinayət hüququ sahələrində texniki vasitələrin “sındırıl-masına” icazə verilir. Yəni Konvensiyada müəlliflərlə yanaşı, istifadəçilərin də maraqları nəzərə alınır.

3. İnternetdə müəllif hüquqlarının və əlaqəli hüquqların qorunmasında provayderlərin məsuliyyəti

Müəllif və əlaqəli hüquqların qorunması sahəsində ən mühüm məsələlərdən biri də bu hüquqların pozulmasına görə kimin məsuliyyət daşımamasının müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Bu məsələnin İnternetin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq həlli əlavə problemlər yaradır. Məsələ ondadır ki, İnternetdə əsərlərdən istifadəyə dair istənilən fəaliyyət, o cümlədən onların global şəbəkənin bir nöqtəsindən digərinə ötürülməsi, yaxud onların, sadəcə, virtual məkanda yerləşdirilməsi vasitəçilərin iştirakı olmadan mümkün deyil. Burada vasitəçilər dedikdə - İnternetdə bu global şəbəkənin fəaliyyəti ilə bağlı xidmətlər göstərən provayderlər nəzərdə tutulur. Bütövlükdə, provayderi İnternetə çıxış əldə etmək, bu şəbəkədə informasiya yerləşdirmək, ötürmək və s. üzrə xidmətlər göstərən xüsusi təşkilat və ya fərdi sahibkar kimi xarakterizə etmək olar.

Virtual mühitdə müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə provayderin məsuliyyət ilə bağlı müəyyən suallar meydana çıxır: Əgər provayderin

göstərdiyi xidmət istifadəçinin İnternetdə müəlliflik hüquqlarının pozulmasına şərait yaradırsa, yaxud buna yardım edirsə, bu halda provayder həmin qanun pozuntusuna görə məsuliyyət daşmalıdır? Məsələn, provayderin nəzarət etdiyi avadanlıqdan İnternetdə qanunsuz materialların yayılması üçün istifadə edildisə, həmin vasitəçi buna görə cavabdehlik daşmalıdır? Hüquq daşıyıcısının razılığı olmadan onun müəllifi olduğu materialın keş-surətini yaratmağa icazə vermək olarmı?

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliklərində bu suallara dair müxtəlif cavablar tapmaq mümkündür. Bu cavabları dörd qrupa ayırmaq olar:

1. Provayder istifadəçilərin heç də bütün fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşımır. Baxmayaraq ki, istifadəçilərin hər bir fəaliyyəti barədə provayderdə məlumat olur;
2. Provayder istifadəçilərin fəaliyyətinə görə o halda məsuliyyət daşımır ki, informasiya mübadiləsi subyektləri ilə qarşılıqlı münasibətin və onlara göstərilən xidmətlərin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar müəyyən şərtləri yerinə yetirir.

3. Provayder istifadəçilərin heç bir fəaliyyətinə görə məsuliyyət daşımır.
4. Provayderlərin məsuliyyəti qanunvericiliklə tənzimlənmiş, yuxarıda qeyd edilən məsələlər məhkəmələr və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən həll edilir [5].

Provayderlərin məsuliyyətinin tənzimlənməsinin beynəlxalq-hüquqi əsasları ilk dəfə ÜƏMT-nin Müəllif hüququ haqqında Konvensiyasının 8-ci maddəsinə dair Razılaşdırılmış Bəyanatda öz əksini tapıb. Həmin norma provayderlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün əsasların məhdudlaşdırılmasına yönəlib. ÜƏMT-nin İfaçılıq və fonogram haqqında Konvensiyasında isə provayderlərin məsuliyyəti məsələsinə, ümumiyyətlə, toxunulmur [8, 9].

Avropa Şurasının "İnformasiya cəmiyyətinin bəzi hüquqi aspektləri, o cümlədən daxili bazarda elektron ticarət haqqında" 8 iyun 2000-ci il tarixli Direktivində də provayderlərin məsuliyyəti məsələsinə toxunulur. Həmin Direktivdə üç tip provayderlərin məsuliyyəti istisna edilir [13]:

1. verilənlərin ötürülməsini təmin edənlər;
2. keş-surətlərin yaradılmasını təmin edənlər;
3. hosting xidməti göstərənlər.

Avropa Birliyinin Elektron Kommersiya üzrə Direktivində texniki kopyalama (keşləşdirmə) üzrə fəaliyyətlə əlaqədar məsuliyyətə görə istisnalar müəyyən edilib. O cümlədən İnternet-provayderlər bu cür surət-çıxarmanı həyata keçirərkən ötürülən informasiyanın məzmununu dəyişdirməməli, yaxud ötürülən informasiyanın məzmununun qeyri-qanunu olduğunu bildikdə, bu cür informasiyadan istifadənin qarşısının alınması üçün vaxtında tədbir görməlidirlər [14].

Avropa və Amerika yanaşmalarında maraqlı şəxslərin təkidi ilə, məhkəmə qərarı olmadan provayder tərəfindən qanunsuz informasiyanın silinməsi, yaxud ona çıxışın məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu yanaşmanın çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, müvafiq halda provayderin xidmətlərindən istifadə edən şəxslərin hüquqları pozulur. Yəni faktiki olaraq onlar provayder tərəfindən informasiya pozulana, yaxud ona çıxış

məhdudlaşdırılana qədər özlərini müdafiə etmək üçün dəlil-sübut irəli sürmək hüququndan məhrum edilirlər [6].

Provayderlərin iştirakı ilə mübahisələrin həll edilməsinin alternativ mexanizmi kimi İnternetdə intellektual mülkiyyət üzrə mübahisələrə baxılmasına dair ixtisaslaşmış orqanların yaradılması çıxış edə bilər. Artıq dünyanın bəzi ölkələrində müvafiq orqanlar yaradılmaqdadır. Beləliklə, artıq ixtisaslaşmış İnternet-ədlisə sistemindən danışmaq olar.

Beləliklə, intellektual mülkiyyət hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi qorunmasının yeni istiqaməti – İnternet şəbəkəsində yayımı həyata keçirən təşkilatların maraqlarının hüquqi müdafiəsi sistemi meydana gəlib və inkişaf etməkdədir. Mövcud beynəlxalq konvensiyalar şəbəkə yayımı şirkətlərinin hüquqlarını qorumur. Hazırda ÜƏMT şəbəkə yayımı təşkilatlarının hüquqlarının müdafiəsi haqqında konvensiya layihəsi üzərində işləyir [15].

4. İnternet yayımlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri

ÜƏMT-nin müəllif hüququ, eləcə də ifaçılıq və fonogram haqqında Konvensiyalarında İnternetdə müvafiq hüquqların qorunmasının əsas müddəaları əks olunub [8, 9]. Lakin həmin konvensiyalar müəllif, ifaçılıq və fonogram hüquqları ilə bağlı münasibətləri tənzimləsə də, efir və kabel yayımları şirkətlərinin (xüsusən, İnternetdən istifadə edən) hüquqlarına toxunmur. Bununla yanaşı, bu cür şirkətlərin sayı durmadan artır. Bir çox radiostansiyalar yayımları öz İnternet-saytları vasitəsilə həyata keçirirlər. İstifadəçilər həmin radiostansiyaların verilişlərini kompyuterlərin köməyi ilə İnternetdən izləyə bilirlər.

Sadə şəkildə şəbəkə yayımlarını, yayım şirkətlərinin İnternetdən öz proqramlarını yaymaq üçün istifadə etmələri kimi müəyyən etmək olar. Şəbəkə yayımlarının xarakterik xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onların vasitəsilə yayımlanan proqram istifadəçi kompyuterində sərt diskə köçürülmür. Bu, şəbəkə yayımını əsərlərin sadə şəkildə İnternetdə yerləşdirilməsindən fərqləndirən əsas

cəhətlərdən biridir. Yeri gəlmişkən, istifadəçinin bu cür proqramları köçürməsinə imkan verən proqram təminatları da mövcuddur.

Şəbəkə yayımı efirdəki ənənəvi verilişlərdən həm texniki baxımdan (İnternet vasitəsilə yayım, mürəkkəb və bahalı avadanlıqlara ehtiyac olmaması), həm də interaktiv yayım zamanı bir sıra ciddi parametrlərinə (əvvəlcədən müəyyənləşdirilən yayım cədvəli üzrə proqramı dinləmək əvəzinə yayım vaxtını və konkret verilişi seçmək imkanına) görə fərqlənir. Şəbəkə yayımı informasiyanın İnternetdə sadə şəkildə yerləşdirilməsindən əsərin şəbəkədə yerləşdirilməsi ilə istifadəçinin onunla tanış olması arasında “zaman kəsilməsinin” olmamasına görə fərqlənir. Yəni şəbəkə yayımı on-layn rejimində həyata keçirilir. Amma İnternetdə sadə şəkildə yerləşdirilən informasiya ilə istifadəçi of-layn rejimində tanış ola bilər.

Şəbəkə yayımını interaktiv yayıma (istifadəçi verilişə öz seçiminə görə və özü üçün əlverişli olan vaxtda çıxış əldə edir) və ənənəvi yayıma (İnternet vasitəsilə fəaliyyət göstərməsi istisna olmaqla, adi efir yayımının analogiyasıdır) bölmək olar. Belə bir bölgü ABŞ-ın

Müəllif hüququ Məcəlləsində aparılır. Belə ki, bu Məcəllədə adi efir verilişlərinə analoji olan şəbəkə yayımını həyata keçirən şirkətlərə icbari lisenziyalar əsasında – müəllif hüququ daşıyıcılarının razılığı olmadan və onların hər biri ilə ayrıca müqavilə bağlamadan, lakin onların hər birinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada haqq ödəməklə və digər şərtlərə əməl etməklə müvafiq əsərlərdən və fonogramlardan istifadə etmək hüququ verilir [16].

İnteraktiv yayımı həyata keçirən təşkilatlar üçüncü qanunda icbari lisenziya nəzərdə tutulmur. Onlar müəllif hüququ daşıyıcılarından onlarla müqavilə bağlamaq yolu ilə müəllif hüququ və əlaqəli hüquq obyektlərindən istifadə etməyə icazə almalıdırlar.

5. İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadə ilə bağlı hüquqi problemlər

Əmtəə nişanları dedikdə, təsərrüfat dövriyyəsi sahəsində müəssisə, təşkilat və digər təsərrüfat subyektlərinin məhsullarının, işlərinin, xidmətlərinin fərqləndirilməsinə xidmət edən nişanlar başa düşülür.

İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadənin iki əsas üsulunu fərqləndirmək olar:

Birinci üsul – fərdiləşdirmə vasitələrindən gerçək dünyada, məsələn, reklamda, İnternetin köməyi ilə əmtəələrin satışı, xidmətlərin göstərilməsində olduğu kimi istifadəsini nəzərdə tutur.

İkinci üsul – mətn simvollarından və ya onların fərqləndirici hissələrindən domen adları kimi istifadəni nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, İnternetdə intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində meydana çıxan bütün problemlərin səbəbi qlobal şəbəkənin xüsusiyyətləri ilə beynəlxalq müqavilələrdə və milli qanunvericiliklərdə intellektual mülkiyyətin qorunması xüsusiyyətləri arasındakı ziddiyyətlərlə bağlıdır. Bu ziddiyyət ona görə yaranır ki, intellektual mülkiyyət ərazi

(məkan) xüsusiyyətinə malikdir. Demək olar ki, ərazi xüsusiyyəti əmtəə nişanının qorunmasının əsas prinsiplərindən biridir [17].

Əmtəə nişanlarına olan hüquqların ənənəvi müdafiə üsulları İnternetin qlobal xüsusiyyətinə uyğun gəlmir. Ona görə də İnternet mühitində əmtəə nişanlarından istifadə bir sıra problemlər yaradır. İlk növbədə, sual meydana çıxır ki, İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadə hüquqi mahiyyət daşıyır mı? Bu cür istifadə müvafiq dövlətin ərazisində hər hansı hüquqi nəticələrə səbəb olur mu?

Yəni domen adları ilə bağlı əsas mübahisəli məqamlardan biri onların hüququ statusu ilə bağlıdır. Bu məsələ ilə bağlı iki yanaşma üstünlük təşkil edir. İnternet hüquq üzrə hüquqşünasların bir hissəsi hesab edir ki, domen adı – mülkiyyətdir, domen adına olan hüquq isə - mütləq mülkiyyət hüququdur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin domen adları ilə bağlı hüquqların statusuna dair 18 sentyabr 2007-ci il tarixli qərarı da bu mövqeni dəstəkləyir [18]. Qərar da göstərilir ki, domen adının sahibi ondan istifadə üsullarını müstəqil şəkildə müəyyən etmək hüququna malikdir. Ona görə də domen adlarından

istifadəyə dair müstəsna hüquq iqtisadi dəyərə malikdir, yəni eyni zamanda, mülkiyyət hüququ sayılır.

Digər hüquqşünasların fikrincə, domen adına olan hüquq müqavilə əsasında yaranır və ona görə də bu hüquq nisbi xarakter daşıyır, domen adı isə - sadəcə, bağlanmış müqavilə üzrə qeydiyyat xidmətidir [5].

Başqa bir sual da ondan ibarətdir ki, ümumiyyətlə, İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadəni tənzimləmək lazımdır mı? Əgər lazımdırsa, mövcud qanunvericilik tətbiq edilməlidir, yoxsa yeni hüquqi mexanizmlər yaradılmalıdır?

Şübhəsiz ki, elektron kommərsiya sahəsində yalnız bazarın özünü tənzimləməsinə ümid etmək olmaz. Hüquqi boşluq, buna uyğun olaraq təsərrüfat dövriyyəsi iştirakçılarının inamsızlığı elektron kommərsiya fəaliyyətində ciddi çətinliklərə səbəb olur. Deməli, milli sərhədlərin olmadığı İnternetdə əmtəə nişanların hansı üsullarla qorunması məsələsi həll edilməlidir.

ÜƏMT-in Baş Assambleyası və Sənaye mülkiyyətinin qorunması üzrə Paris İttifaqı Assambleyası tərəfindən İnternetdə əmtəə nişanlarının və fərdiləşdirmə vasitələrinə

olan digər hüquqların müdafiəsi üzrə birgə Tövsiyələr qəbul edilib. Həmin Tövsiyələrin məqsədi sənaye mülkiyyəti haqqında mövcud ərazi qanunlarını İnternetin global xüsusiyyətinə adaptasiya etməkdir. Tövsiyələr İnternetdə əmtəə nişanlarından istifadəni hüquqi nəticələrinə görə əmtəə nişanlarından ənənəvi istifadə ilə eyniləşdirir [19].

Domen adlarının qeydiyyatı və onlardan istifadə ilə bağlı mübahisələrə dair mövcud məhkəmə praktikasına baxdıqda görmək olur ki, daha çox mülkiyyət hüququnun obyektləri - firma adları və əmtəə nişanları ilə bağlı qanun pozuntularına yol verilir.

İnternetdə əmtəə nişanlarından domen adı qismində istifadə zamanı yaranan əsas problem domen adlarının unikalığı, yəni bir domen zonasında iki eyni domen adının mövcudluğunun qeyri-mümkünlüyü ilə bağlıdır. Beləliklə, əgər gerçək dünyada eyni əmtəə nişanı ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif hüquq sahibləri tərəfindən istifadə edilə bilərsə, domen adları ilə bağlı bu cür vəziyyət mümkün deyil. Domen adlarının digər əmtəə nişanları ilə müqayisədə sahibkarlar üçün əhəmiyyəti daha artıqdır. Bu cür situasiya təsərrüfat subyektləri arasında münaqişələri

daha da stimullaşdırır. Belə ki, hər bir sahibkar global miqyasda rəqibləri qarşısında üstünlük qazanmaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən domen adına sahib çıxmaq istəyir.

Domenlərin idarə edilməsi sahəsində ən mühüm məsələlərdən biri ticarət markalarının qorunması və mübahisələrin həll olunmasıdır. İnternetin ilk dövrlərində domen adlarının qeydiyyatı “birinci kim gəlsə, ona xidmət edilir” prinsipinə əsaslanırdı, yəni istənilən şəxs istədiyi adı qeydiyyatdan keçirə bilərdi. Yəni hər hansı bir əmtəə nişanına heç bir aidiyyəti olmayan şəxs onu domen adı kimi qeydiyyatdan keçirə bilərdi. Bu isə haqlı olaraq əmtəə nişanlarının sahibləri tərəfindən narazılıqla qarşılanmağa başladı. İnternetin imkanları artdıqca, əhatə dairəsi genişləndikcə bu məsələ ilə bağlı münaqişələrin sayı da arşağa başladı.

Bunun nəticəsində 1999-cu ildə ICANN tərəfindən bu cür münaqişələrin həllini nəzərdə tutan mühüm əhəmiyyətli iki normativ sənəd – “Domen adları ilə bağlı mübahisələrə baxılmasına dair vahid Siyasət” (*Name Dispute-Resolution Policy -UDRP*) qəbul edilib. Həmin

sənəd domen adlarının istifadəsi ilə bağlı beynəlxalq münsiflər məhkəməsinin tamamilə yeni proseduru müəyyən edir. Qeyd etmək lazımdır ki, *UDRP*-nin yalnız *.com*, *.net* və *.org* domenlərinə aidiyyəti var, ölkə kodlarına əsaslanan domenlərin fəaliyyətinə toxunmur [20].

Müxtəlif ölkələrin domen adları ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə əsasən, nəticə çıxarmaq olar ki, hüquq sahibləri məhkəmə yolu ilə öz haqlarını müdafiə edə bilirlər.

Bundan başqa, domen adlarının unikallığı kiberskvotting adlanan neqativ fəaliyyət sahəsinin meydana gəlməsinə səbəb olub. Belə ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, İnternetin inkişafının ilkin mərhələlərində domen adı ərizə ilə birinci müraciət edənə verilirdi. Bu isə praktikada “kiberskvotting” adlanan fəaliyyətin, yəni şirkət adlarının domen adı qismində qeydiyyatdan keçirilməsinə və sonra onların yüksək qiymətə satılması hallarının artmasına gətirib çıxartdı.

UDRP tərəfindən *DNS* sisteminin idarə edilməsi sahəsində aparılan islahatlar nəticəsində kiberskvotting

fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran mexanizmlər tətbiq edildi.

Hazırda kiberskvottinglə beynəlxalq səviyyədə mübarizəni tənzimləyən hüquqi normalar mövcud deyil. Müvafiq problemin həllinə yönələn daha məşhur və uğurlu milli qanunvericilik qismində ABŞ-da qəbul edilən İstehlakçıların kiberpiratçılıqdan qorunması haqqında Aktı göstərmək olar [21].

6. Kompüter proqramlarının hüquqi qorunması problemləri

İnternet mühitində hüquqi müdafiə tələb edən ən mühüm intellektual mülkiyyət obyektlərindən biri də kompüter proqramlarıdır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, kompüter proqramı - maşınla oxunan formada ifadə edilən və müəyyən məqsədə və ya nəticəyə nail olmaq üçün kompüterə hərəkətə gətirən sözlər, kodlar, sxemlər və başqa şəkildə təlimatların məcmusudur. Kompüter proqramına, həmçinin onun hazırlanması gedişində əldə edilən hazırlıq materialları və onun doğurduğu audiovizual təsvirlər də daxildir [4].

Dünyada kompüter proqramı ilk dəfə 1961-ci ildə ABŞ-da hüquqi qorunmanın obyektini kimi qeydiyyatla alınıb. 1980-ci ildə kompüter proqramı ABŞ qanunvericiliyində müəllif hüquqlarının sırasına daxil edilib. Dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində (Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya və s.) kompüter proqramları müəllif hüquqları haqqında qanunvericiliklə qorunur [22]. Azərbaycanda 1996-cı ildə qəbul edilmiş "Müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" qanunda kompüter

proqramları müəllif hüquqlarının obyektini kimi çıxış edir [4].

Qeyd edək ki, hüquqi qorunma heç də bütün kompüter proqramlarına şamil edilmir. Müxtəlif dildə və formada ifadə edilən, giriş mətninə və obyekt koduna malik olan kompüter proqramları hamı üçün əlyətərlidir. Kompüter proqramları hüquqi qorunmaya ədəbi əsər kimi cəlb edilir. Həmçinin kompüter proqramı müəllifin (həmmüəlliflərin) yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsini özündə əks etdirməlidir.

Azərbaycan qanunvericiliyində kompüter proqramlarının qorunması ilkin mətn və obyekt kodu da daxil olmaqla istənilən dildə və formada ifadə edilən proqramların bütün növlərinə, o cümlədən əməliyyat sistemlərinə şamil edilir.

Lakin heç də bütün ölkələrdə kompüter proqramlarının əsasında dayanan ideya və prinsiplərə, interfeysin və alqoritmin təşkilinin ideya və prinsiplərinə, eləcə də, proqramlaşdırma dillərinə hüquqi qorunma şamil edilmir. Həmin ölkələrə misal kimi ABŞ və Yaponiyayı göstərmək olar.

Hazırda beynəlxalq praktikada kompyuter proqramlarının hüquqi qorunmasının üç mümkün forması tətbiq edilir:

1. müəllif hüququnun obyektı kimi;
2. patent hüququnun obyektı kimi;
3. kommersiya sirri hüququnun obyektı kimi [22].

Kompyuter proqramlarının hansı hüquqi vasitələrlə qorunması məsələsi ilə bağlı elmi diskussiyalar artıq onillərdir ki, davam edir. Bir tərəfdən, proqram istehsal məhsuludur, onun dəyəri formasında deyil, dəyərində ifadə olunur. Proqramda vacib olan ona daxil edilmiş alqoritmlər və texniki həllərdir. Lakin kompyuter proqramlarına patent müdafiəsinin tətbiqi bir sıra problemlər yaradır. Patentin yüksək qiyməti, uzun ekspertiza proseduru ona gətirib çıxarır ki, proqram təminatının böyük bir hissəsi müdafiəsiz qalır. Obyektlərin patentləşdirilməsi isə proqram təminatı bazarının daha da inhisarlaşmasına gətirib çıxarır.

Digər tərəfdən, kompyuter proqramları digər müəllif hüququ obyektləri ilə bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Müəllif hüququ işıq üzü görünən və görməyən,

maddi daşıyıcısından, təyinatından və dəyərindən asılı olmayaraq obyektiv formada təqdim edilən istənilən kompyuter proqramına şamil edilir. Müəllif hüququ həmin obyektlərin yaradılması ilə qüvvəyə minir. Kompyuter proqramlarına dair müəlliflik hüququnun tanınması üçün qeydiyyat və digər formal prosedurlar tələb olunmur.

Lakin kompyuter proqramlarının müəllif hüquqlarının obyektı kimi qorunması da bir sıra problemlər yaradır. Əsas problem ondan ibarətdir ki, müəllif hüquqlarının əsasında obyektin unikalığı, sərbəst şəkildə identik ədəbiyyat, incəsənət əsərinin yaradılmasının qeyri-mümkünlüyü prinsipi dayanır. Məhz buna görə də əsərə müəllif hüququnun tanınması üçün xüsusi qeydiyyat tələb edilmir. Kompyuter proqramlarının unikalıq xüsusiyyətinə malik olmaması onu müəllif hüquqları sferasına daxil edilməsində problemlər yaradır.

Ümumiyyətlə, kompyuter proqramlarının patenlə müdafiəsinin müəllif hüquqları ilə qorunması ilə müqayisədə üstünlükləri vardır. Belə ki, müəllif hüququ əsərin obyektiv formasını, patent hüququ isə əsərin əsasında dayanan əsas prinsipləri qoruyur.

Kompyuter proqramlarının kommersiya sirri hüququ vasitəsilə qorunmasının da öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu, ilk növbədə, kompyuter proqramının giriş kodunun, həmçinin proqramın qanuni şəkildə əldə edilməsinin autentifikasiyası üçün nəzərdə tutulan verilənlərin müdafiəsinə aiddir. Giriş kodunun dəyəri, məlum olduğu kimi, obyekt kodunun dəyərində olan hüquqdan dəfələrlə yüksəkdir. Belə ki, giriş kodu proqramın strukturu, iş prinsipləri, ona daxil edilən alqoritmlər haqqında informasiya daşıyır ki, bütün bunlar da kommersiya dəyərində malikdir. Rəqiblər giriş kodunu ələ keçirərək, analogi proqramların işlənməsi üçün xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azalda və həmin qənaət olunmuş vəsaiti proqramların təkmilləşdirilməsinə yönəldə, bununla da, bazarda üstünlük qazana bilərlər [23].

Proqramın potensial alıcısı giriş kodunu əldə edərək, ola bilər ki, hazır proqramı əldə etməsin. O, giriş kodundan istifadə edərək, lazımi modifikasiya etməklə proqramı öz ehtiyaclarına uyğun hazırlaya bilər. Proqramı qanuni şəkildə əldə edənlərin autentifikasiyası üçün nəzərdə tutulan informasiya da kommersiya sirrinin

əlamətlərinə malikdir. Bu informasiya proqramın qanuni nüsxəsində verilən parolu, seriya nömrəsini, yaxud xüsusi faylı özündə əks etdirir. Həmin informasiya olmadan müvafiq proqramdan istifadə etmək mümkün deyil.

Qeyd edilən informasiya üçüncü şəxsə məlum olarsa, o, müvafiq proqramı satın almadan ondan istifadə edə bilər. Bu cür informasiya, xüsusən, sərbəst yayılan proqramlar üçün daha qiymətlidir. Parolu bilən, yaxud xüsusi açar faylına malik olan istənilən şəxs bu cür proqramlardan onu hazırlayana heç bir haqq ödəmədən istifadə edə bilər. Müvafiq hüquq sahibinə bu cür informasiyanın İnternet vasitəsilə yayılması daha böyük ziyan verir.

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, kompyuter proqramlarının hüquqi qorunması ilə bağlı əsas problem də məhz onların intellektual mülkiyyət kateqoriyası daxilində necə təsnifləşdirilməsi ilə bağlıdır. Yəni burada mübahisəli məqam ondan ibarətdir ki, kompyuter proqramları intellektual mülkiyyət kimi müəllif hüquqlarının, patent hüquqlarının, yoxsa kommersiya sirri hüquqlarının obyekti kimi qorunmalıdır?

Bütün inkişaf etmiş ölkələr, həmçinin Avropa Birliyi müəllif hüququnu seçiblər. Azərbaycan qanunvericiliyində də kompüter proqramları müəllif hüquqlarının obyekt kimi qorunması nəzərdə tutulur. Bununla belə, son vaxtlar ABŞ və Yaponiyada əks tendensiyalar müşahidə olunur. Belə ki, həmin ölkələrdə kompüter proqramlarının patent kimi qeydiyyatdan keçirilməsi faktları artmaqdadır. Artıq ABŞ-da proqram təminatı məhsullarının və işgüzar metodların əksəriyyətinin patent hüququ ilə qorunmasına başlanılıb. Yaponiyada proqram təminatı və işgüzar metodlar onların abstrakt ideyalar kimi yox, texniki ideyalar kimi qiymətləndirildiyi halda patentləşdirilir. Avropa Patent Konvensiyasına və Avropa Patent Təşkilatının üzvü olan bir sıra ölkələrin qanunvericilik-lərinə uyğun olaraq, kompüter proqramları və işgüzar metodlar hələlik patent müdafiəsi sferasına daxil edilməyib. Lakin son illər praktikada uzun və fəal diskussiyalar nəticəsində bu məsələyə münasibət dəyişməkdədir [24].

7. Məlumat bazalarının hüquqi qorunması problemləri

Məlumat bazalarının iqtisadi dəyəri və rəqəmsal informasiya anbarı kimi əhəmiyyəti onların İnternet mühitində sürətlə çoxalmasını stimullaşdırır. Ona görə də məlumat bazalarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı çağırışlar artmaqdadır.

Məlumat bazası - materialların seçilməsinə və ya düzümünə görə yaradıcı əməyin məhsulu olan və kompüterin köməyi ilə tapıla və işləyə biləcək şəkildə sistemləşdirilmiş məlumatların (məqalələrin, hesablamaların, faktların və başqa materialların) məcmusudur.

Məlumat bazaları artıq beynəlxalq praktikada müəllif hüquqları ilə qorunur. Lakin müəllif hüququ tərkibinə görə orijinal olmayan məlumat bazalarını qorumur. Azərbaycan qanunvericiliyində də yaradıcı əməyin məhsulu olan məlumat bazaları müəllif hüququnun obyekt kimi tanınır.

Məlumat bazalarının hüquqi qorunmasına dair beynəlxalq təcrübə yekcins deyil [22]. Yaradıcılıq məhsulu olmayan məlumat toplularının qorunmasında problemlər, habelə yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu olan

məlumat toplularının müəllif hüququ ilə qorunmasında çatışmazlıqlar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu olan məlumat bazaları, nə müəllif hüquqları, nə də digər hüquq sistemləri çərçivəsində qorunur. Burada optimal çıxış yolu məlumat topluları ilə bağlı xüsusi qanunvericiliyin yaradılmasıdır.

Bundan başqa, hətta müəllif hüququnun obyektini kimi çıxış edən məlumat bazalarının effektiv qorunmasında da problemlər mövcuddur. Belə ki, bu bazalara daxil olan informasiyanın mühüm hissəsinin konkurentlər tərəfindən ələ keçirilməsi və bazara çıxarılması imkanı mövcuddur. Bu cür məlumat bazaları daha çox öz yaradıcılarının söylərinin və investisiyalarının nəticəsi kimi çıxış edir. Bu investisiyaların isə müasir texnologiyaların köməyi ilə asan şəkildə ələ keçirilməsi mümkündür.

Bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə 1996-cı ildə Avropa Birliyi tərəfindən "Məlumat bazalarının hüquqi qorunması haqqında" Direktiv qəbul edilib [25]. Bu Direktivdə yalnız kompyuterdə deyil, həm də kağız daşıyıcılarda olan məlumat toplularının qorunması

məsələləri öz əksini tapıb. Həmin sənəddə məlumat bazaları ilə bağlı provayderlər vasitəsi ilə xüsusi qorunma formasının tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Lakin bu qorunma üsulu da belə bir narahatlıq yaradır ki, bu cür vəziyyət provayderlərin informasiya üzərində inhisarçı mövqeyinin yaranmasına gətirib çıxara, elmi-tədqiqat və təhsil sahələrinə ciddi ziyan vura bilər.

8. İnternetdə yurisdiksiya çoxluğu şəraitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri

İnternetin vahid mərkəzdən idarə edilməməsi bu qlobal şəbəkədə qanunvericiliyin tətbiqi məsələsində çoxlu suallar yaradır. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrdə İnternetlə bağlı müxtəlif qanunvericilik aktları tətbiq edilməkdədir. Məsələn, tutaq ki, Kanadadan olan hüquq pozucusu Braziliyada olarkən Yaponiyada qeydiyyatdan keçən veb-saytda yerləşdirilən Azərbaycan vətəndaşının müəllif hüququ ilə qorunan əsərlərini qanunsuz olaraq əldə edir. Burada sual meydana çıxır: bu hüquq pozuntusuna görə hansı ölkənin – Kanadanın, Braziliyanın, Azərbaycanın, yoxsa Yaponiyanın qanunvericiliyi tətbiq edilməlidir?

Göründüyü kimi, qlobal xarakterə malik olan İnternet coğrafi sərhədlərə əsaslanan beynəlxalq hüquq normalarını və milli qanunları gücsüz vəziyyətə gətirir. İnternet texnologiyalarının imkanları hesabına formalaşan virtual münasibətləri real dünya qanunları ilə idarə etmək xeyli çətinləşir və bəzi hallarda hətta mümkün olmur. Virtual münasibətlərin tənzimlənməsi bu mühitə xas olan yeni

qanunların, normaların yaradılmasını, tətbiq edilməsini zəruri edir. Hazırda İnternetin fəaliyyəti ilə bağlı dövlət yurisdiksiyasının tətbiq edilməsi məsələləri müasir hüququn ən mürəkkəb və mühüm problemlərindən biri kimi çıxış edir.

Qlobal xarakterli virtual məkanda, İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının effektiv şəkildə qorunması da məhz qeyd edilən yurisdiksiya probleminin uğurlu həllindən bilavasitə asılıdır. Belə ki, İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüququnu pozan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, müvafiq qanunvericiliyin tətbiqi yurisdiksiya problemi həll edilmədən mümkün deyil.

İnternet mühitində yurisdiksiya problemini həll etməyin mümkün yolları qismində beynəlxalq praktikada beynəlxalq xüsusi hüququ modernləşdirmək, milli qanunları unifikasiya etmək, arbitrajdan, İnternet istifadəçilərinin kimliyini və yerini müəyyən etmək üçün texniki imkanlardan istifadə etmək kimi variantların tətbiqi nəzərdən keçirilir [5].

ƏDƏBİYYAT:

1. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace,
<http://www.unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171r.pdf>
2. Digital Millennium Copyright Act,
<http://www.copyright.gov/legislation/-dmca.pdf>
3. Convention of the World Intellectual Property Organization,
http://www.wipo.int/treaties/en/convention/trtdocs_w0029.html
4. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu,
http://www.mct.gov.az/files/papers/file_1189181235_050696pq.doc
5. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternetin tənzimlənməsi problemləri., Ekspres-informasiya., İnformasiya cəmiyyəti seriyası. Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010

6. Барановский П.Д. Международно-правовые проблемы охраны интеллектуальной собственности в сети Интернет. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2005 г.
7. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, <http://www.wipo.int>
8. World Convention on the Copyright,
<http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct>
9. <http://www.wipo.int/treaties/ru/ip/wppt/wppt.html>
10. Свечникова И. В. Авторское право, Издательство: Дашков и Ко, 2009 г., 208 с.
11. <http://www.isrc.org>
12. <http://www.ifpi.org/content/section.../isrc.html>
13. http://www.europa.eu/...of.../124204_en.htm
14. http://www.ec.europa.eu/.../e-commerce/index_en.htm
15. <http://www.wipo.org>
16. <http://www.4.law.cornell.edu/uscode/17>
17. Интеллектуальная собственность в Интернет: Обзор проблем, Всемирная Организация Интел-

лектуальной Собственности, Женева, 2002,
<http://ecommerce.wipo.int>

18. <http://www.echr.coe.int>
19. Paris Convention for the Protection of Industrial Property, <http://www.wipo.int>
20. <http://www.icann.org/en/udrp/udrp.htm>
21. *Kurbalija J.* Internet Governance, DiploFoundation, 2009, 208 p.
22. *Боровская Е.А., Ермакович С.Л., Кудашов В.И., Лосев С.С., Успенский А.А.* Правовая охрана компьютерных программ и баз данных. Государственный комитет по науке и технологиям Республики Беларусь, Минск, 2010, 125 с.
23. *Толочко О.Н.*, Международная охрана интеллектуальной собственности, Гродно, ГрГУ, 2008, 179 с.
24. <http://www.european-patent-office.org>
25. http://www.europa.eu/legislation_summaries

Alguliev R.M, Mahmudov R.Sh. Intellectual property rights protection problems in the internet. **Express-information. Series of Information Society Baku: "Information Technologies" printed house, 2010, 60 p.**

Problems of protection of intellectual property rights in Internet and their regulation are reviewed in Express-Information. Different approaches in this direction, controversial points, international juridical norms, experience of advanced countries are investigated, shortcomings are analyzed. As well as the protection of copyright and related rights, legal problems of technological means applied for it, issues related to determination of Internet providers' responsibility in protection of proper right are analyzed. Problems of legal protection of computer programs, databases and trade marks in Internet are investigated. Additionally, the problems emerged in protection of intellectual property rights in the terms of Internet broadcasting and majority of Internet jurisdiction are commented.

Алгулиев Р.М., Махмудов Р.Ш. Вопросы защиты прав интеллектуальной собственности в Интернет-среде.

Экспресс-информация. Серия «Информационное общество».

Баку: издательство «Информационные технологии», 2010, 60 с.

В экспресс-информации рассматриваются проблемы защиты прав интеллектуальной собственности и регулирование подобных вопросов в Интернет-среде. Исследуются различные подходы, противоречия, международные правовые нормы, опыт передовых стран, указываются недостатки в этом направлении. Анализируются вопросы защиты авторских и смежных прав, юридические проблемы технологических средств, применяемых для этого, определение ответственности Интернет-провайдеров для охраны подобных прав. Исследуются проблемы правовой защиты компьютерных программ, базы данных и товарных знаков в Интернет-среде. Кроме того излагаются вопросы, возникшие в процессе защиты прав интеллектуальной собственности во время Интернет-вещания и в условиях множества Интернет-юрисдикции.

**Əliquliyev
Rasim
Məhəmməd oğlu**

AMEA İnformasiya Texnologiyaları
İnstitutunun direktoru və
“İnformasiya cəmiyyəti problemləri”
şöbəsinin rəhbəri, AMEA-nın müxbir
üzvü, texnika elmləri doktoru,
professor

secretary@iit.ab.az
director@iit.ab.az

**Mahmudov
Rasim
Şərif oğlu**

AMEA İnformasiya Texnologiyaları
İnstitutunun böyük elmi işçisi

depart17@iit.ab.az
rasim72@gmail.com

Texniki redaktor: Anar Səmidov
Korrektor: Amal Həsənli
Kompyuter dizaynı: Gülnar Əliyeva

Çapa imzalanmışdır 29.11.2010. Çap vərəqi 60x84,
Sifariş №30, sayı 100 ədəd

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İNFÖRMASİYA TEXNÖLÖGİYALARI İNSTİTUTU

“İnförmasiya Texnologiyaları” Nəşriyyatı

Az1141, Bakı şəh., F.Ağayev küç., 9
Tel.: (+99412) 510 42 74 Fax: (+99412) 439 61 21
secretary@ikt.az

www.ikt.az